

ОГЛЯД ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОДІЛУ ПРАВОПОРУШЕНЬ НА ЗЛОЧИНИ, КРИМІНАЛЬНІ ПРОСТУПКИ, ЦИВІЛЬНІ ТА АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ, ВЧИНЕНІ НЕПОВНОЛІТНІМИ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ ТА ІТАЛІЇ)

OVERVIEW OF EUROPEAN LEGISLATION ON THE DIVISION OF OFFENSES INTO CRIMES, CRIMINAL MISDEMEANORS, CIVIL AND ADMINISTRATIVE OFFENSES COMMITTED BY MINORS (ON THE EXAMPLE OF GERMANY AND ITALY)

Співак М.В., д.п.н.,
доцент кафедри публічного управління та адміністрування
Національна академія внутрішніх справ

Дубіна О.М., PhD,
начальник 9-го відділу управління протидії кіберзлочинам в м. Києві
Департамент кіберполіції Національної поліції України

У статті показаний огляд законодавства країн ЄС (на прикладі Німеччини та Італії) щодо поділу правопорушень на злочини, кримінальні проступки, цивільні та адміністративні правопорушення вчинені неповнолітніми. Наголошується на тому, що досвід цих країн буде корисний для практики українського законодавства у контексті виконання взятих на себе зобов'язань членства в ЄС, поступового впровадження європейських цінностей після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1989) а також формування інституту ювенальної юстиції в контексті євроінтеграційних державотворчих і правотворчих процесів зокрема.

Наведені статистичні дані проступків вчинених неповнолітніми, або за їх участю, у Німеччині (2019–2024 роки) та Італії (2010–2024 роки). Показано, поширені проступки вчинені неповнолітніми за видами.

Аналіз законодавства показує, що проаналізовані країни мають певні особливості які вирізняються тим, що: неповнолітні несуть відповідальність у межах кримінального й цивільного законодавства; батьки дитини можуть бути притягнуті до цивільної відповіді за збитки, завдані деліктом дитини; основна ідея законодавців цих країн – «не перекладати» відповідальність неповнолітнього на батьків або опікунів, а зробити її спільною; у згаданих країнах немає конкретних стандартів, які визначали б вікові групи для дітей, підлітків і молоді; притягнення до відповідальності ґрунтується на тезі, що особа повинна «розуміти й воліти»; адміністративні органи в контексті провадження виконують освітню, профілактичну та виховну функції.

Встановлено, що до системи суб'єктів, які задіяні у провадженні відносять: уповноваженого з прав дитини, ювенальних прокурорів, суддів, захисників, слідчих, поліцейських служби зі спеціальною підготовкою щодо роботи з неповнолітніми, волонтерів, громадські організації, соціальні служби, служби охорони здоров'я, батьків, учителів, медіаторів і фахівців з культурного посередництва.

Автори доходять висновку, що правове регулювання статусу неповнолітніх в Україні має бути врегульовано шляхом внесення змін до чинної нормативно-правової бази у сфері правового статусу дітей, з чітко визначеними віковими межами неповнолітніх, їх особливими правами та обов'язками, свободами та охоронюваними законом інтересами, а також гарантіями їх виконання.

Ключові слова: неповнолітній, адміністративне правопорушення, кримінально каране діяння, цивільна відповідальність, юридична відповідальність, права неповнолітнього.

The article shows an overview of the legislation of the EU countries (using the example of Germany and Italy) regarding the division of offenses into crimes, criminal misdemeanors, civil and administrative offenses committed by minors. It is emphasized that the experience of these countries will be useful for the practice of Ukrainian legislation in the context of fulfilling the obligations of EU membership, the gradual implementation of European values after the ratification of the UN Convention on the Rights of the Child (1989), as well as the formation of the institution of juvenile justice in the context of European integration state-building and law-making processes in particular.

Statistical data of misdemeanors committed by or with the participation of minors in Germany (2019–2024) and Italy (2010–2024) are given. It is shown that common misdemeanors are committed by minors by type.

The analysis of the legislation shows that these countries have certain features that are distinguished by the fact that: minors bear responsibility within the limits of criminal and civil legislation; the child's parents may be held civilly liable for damages caused by the child's tort; the main idea of the legislators of these countries is not to «transfer» the responsibility of a minor to parents or guardians, but to make it joint; in the mentioned countries there are no specific standards that would determine the age groups for children, adolescents and youth; prosecution is based on the thesis that a person must «understand and will»; administrative bodies in the context of proceedings perform educational, preventive and educational functions.

It was established that the system of subjects involved in the proceedings includes: the commissioner for the rights of the child, juvenile prosecutors, judges, defenders, investigators, the police service with special training in working with minors, volunteers, public organizations, social services, health services, parents, teachers, mediators and specialists in cultural mediation.

The authors conclude that the legal regulation of the status of minors in Ukraine should be regulated by making changes to the current legal framework in the field of the legal status of children, with clearly defined age limits of minors, their special rights and obligations, freedoms and legally protected interests, as well as guarantees of their performance.

Key words: minor, administrative offense, criminal act, civil responsibility, legal responsibility, minor's rights.

Постановка проблеми. Інтеграція європейських законодавчих практик у вітчизняне законодавство є важливим у контексті інтеграції України до європейського правового простору. Огляд правопорушень вчинених неповнолітніми та механізми захисту прав неповнолітніх під час провадження у країнах ЄС можуть слугувати належними практиками у забезпеченні прав неповнолітніх в Україні. Це питання є особливо важливим, оскільки Україна взяла на

себе зобов'язання впроваджувати європейські цінності після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1989). Окрім цього на офіційному вебпорталі Верховної Ради України нещодавно було опубліковано проект Кодексу про адміністративні проступки (зарєєстрований 28 червня 2024 року за № 11386) у якому законодавець залишив незмінним те, що відповідальності за вчинення адміністративних проступків підлягають фізичні особи, які досягли на момент вчинення

адміністративного проступку шістнадцятирічного віку [1]. Усі інші, визначені КУпАП процесуальні особливості у провадженнях за участю осіб віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років, які вчинили адміністративні правопорушення, як то ст. ст. 13, 31-1, 34, 40, 221 КУпАП, а також заходи впливу, що застосовуються до них (нині ст. 24-1 КУпАП) [2], не знайшли свого місця у проєкті Кодексу про адміністративні проступки. Актуальність даної проблеми посилює відповідність даних пропозицій нормам чинних ККУ України та ЦК України, що регламентують відповідні правовідносини. З огляду на вище викладене, переконані, що теоретичні узагальнення викладені у даному дослідженні стануть у нагоді законодавцю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості правового статусу неповнолітнього як учасника адміністративно-деліктного провадження досліджували: В. Кимлик, Є. Колосовський, Н. Лесько, О. Стрельченко, О. Чернецький, Л. Шестак та ін. Сучасний стан забезпечення та реалізації прав неповнолітніх в Україні та впровадження у національне право України міжнародного механізму забезпечення права неповнолітніх досліджували: Л. Бакало, О. Богініч, Н. Коломієць, Л. Лабенська, О. Львова, Н. Оніщенко, М. Резнік, В. Савич, С. Сунегін, О. Стулітній та ін. Однак і надалі визначення особливостей гуманістичної концепції дитиноцентризму у правовій практиці країн ЄС та запозичення її позитивних практик для впровадження її у національне законодавство України є актуальним і своєчасним. **Мета** статті вбачається у таких **завданнях**: аналіз доктринальних основ, програмних та правових актів Німеччини та Італії в яких сформульовано основні підходи до притягнення неповнолітніх до юридичної відповідальності, гарантії їх процесуальних прав які можуть вплинути на формування концепту прав дитини в Україні; аналіз статистичних звітів правоохоронних органів і характеристика видів проступків вчинених неповнолітніми; вироблення пропозицій, що можуть вплинути на загальні тенденції формування інституту ювенальної юстиції в Україні.

Виклад основного матеріалу. У Німеччині відповідальність неповнолітніх тісно пов'язана з двома основними законами – Кримінальним і Цивільним кодексами. Відповідно до положень Цивільного кодексу [3], кожна особа несе відповідальність за шкоду, яку вона противоправно заподіяла іншій особі. Шкода може бути завдана як умисно, так і з необережності. Однак закон ставить дітей під особливий захист. Діти до 7-ми років не несуть відповідальності за шкоду. Діти віком від 7-ми до 10 років несуть відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок дорожньо-транспортних пригод, лише в разі вчинення умисних дій. Діти віком до 18 років несуть відповідальність, якщо вони усвідомлювали власні дії в силу віку та зрілості [4; 5].

2024 року в Німеччині за оприлюдненою статистикою найпоширенішими злочинами серед неповнолітніх віком від 14-ти до 17 років (189 149) були крадіжки – 64 428, вуличні заворушення – 41 509, наркозлочини – 26 022, пошкодження майна – 19 112, злочини проти статеві свободи – 17 794, злочини проти свободи пересування та вільного вибору місця проживання – 15 780, злочини проти громадського порядку – 12 780, образа – 10 724, порушення правил дорожнього руху – 7957, погрози – 7945 [6]. Практика засвідчує, що неповнолітні мають віковий поділ у контексті зведення статистичних даних – діти до 14 років, неповнолітні (від 14-ти до 18 років), підлітки (від 18-ти до 21 року). Діти до 14 років, які вчинили незначне правопорушення, все одно потрапляють у загальну статистику кримінальних злочинів, адже статистику щодо такої категорії неповнолітніх у Німеччині не ведуть. Якщо вони вчинили дії, які караються згідно із загальними правилами, то в більшості випадків у цій країні застосовують не Кримінальний кодекс, а закон про суди для неповнолітніх, який також відомий як ювенальний кримінальний

закон. Його положення ґрунтуються на педагогічній системі, ураховують психологічний розвиток дитини [7]. За кримінальним законодавством до неповнолітніх найчастіше застосовують дисциплінарні стягнення, передусім якщо покарання для неповнолітніх видавалося «недоцільним», а виховні заходи були «недостатніми» [8]. Це можуть бути обмеження в користуванні або вилучення предметів дозвілля, за винятком матеріалів для читання, на термін до двох місяців; обмеження покупок на строк до одного місяця; обмеження або припинення перебування в громаді чи участі в індивідуальних заходах дозвілля на строк до двох місяців тощо. Під час затримання неповнолітні перебувають під наглядом медичного персоналу. Право брати участь у богослужіннях та інших релігійних заходах, а також проводити час на свіжому повітрі залишаються незмінними. Також батьки мають право бути присутніми під час допиту неповнолітнього, ставити питання підсудному, свідкам й експертам, можуть самостійно подавати клопотання під час процедури, неповнолітній або його законні опікуни мають право на вибір захисника та право на оскарження [9].

Узагальнюючи практику притягнення неповнолітніх до відповідальності, слід визначити позицію законодавця, яка полягає в тому, що: провідна ідея освітньої системи полягає в необхідності об'єднання зусиль педагогів, психологів, батьків, громадських організацій для виховання та перевиховання дітей; у кожному окремому випадку необхідно враховувати вияв моральних почуттів і моральних рис, психологічний стан особи [10].

Адміністративна юстиція в Італії виокремлена в самостійну гілку правосуддя, що розглядає справи у сфері публічного управління між приватними особами й органами публічної адміністрації. Саме тому першочерговими завданнями органів адміністративної юстиції є захист прав і свобод приватних осіб від свавілля публічної адміністрації, забезпечення прийняття органами публічної влади належних рішень, які відповідають законам і не порушують права та свободи приватних осіб. Контроль за діяльністю органів публічної влади Італії здійснюють суди загальної юрисдикції та органи адміністративної юстиції. У процесі розгляду публічно-правових спорів орган адміністративної юстиції перевіряє законність рішення, винесеного органом публічної адміністрації. Публічно-правові справи розглядають органи адміністративної юстиції за правилами адміністративно-процесуального кодексу Італії, який визначає систему адміністративних судів загальної юрисдикції та встановлює основні принципи їх діяльності, перелік учасників публічно-правових спорів та їх процесуальний статус, основні правила розгляду таких справ адміністративними судами загальної юрисдикції [11, с. 59]. У зв'язку з цим неповнолітні несуть відповідальність у межах кримінального та цивільного законодавства. В Італії батько й мати неповнолітньої дитини можуть бути притягнуті до цивільної відповіді за збитки, завдані деліктом останньої. Термін «батьківська відповідальність» охоплює повноваження, що випливають з батьківських чи будь-яких аналогічних відносин, які визначають права, обов'язки та представництво стосовно особи чи майна дитини батьків, опікунів або інших законних представників [12]. Основна ідея італійського законодавця – це не перекласти відповідальність неповнолітнього на батьків або опікунів, а зробити її спільною. Передусім це стосується випадків, коли буде доведено, що батьки або опікуни виховували дитину належно, і проступок учинено за інших підстав [13]. Отже, батьки несуть відповідальність за всю шкоду, заподіяну їхньою неповнолітньою дитиною, оскільки вона ще не здатна «розуміти і воліти» [14].

За даними Служби кримінального аналізу Центрального управління кримінальної поліції Італії, злочинність серед неповнолітніх з 2010-го до 2022 року зростає на 15,34%. У період з 2010-го до 2022 року кількість неповнолітніх пра-

вопорушників в Італії, передусім віком від 14-ти до 17 років, зросла з 28 196 до 32 522. Зокрема, збільшилася кількість правопорушень, учинених неповнолітніми через погрози (+27,6% з 2019-го до 2022 року), бійки (+123,3% з 2018-го до 2022 року), крадіжки (+11,9% з 2010-го до 2022 року), пограбування (65,62%), тілесні ушкодження (58,4%). З 2010-го до 2022 року кількість умисних убивств, учинених неповнолітніми, зменшилася на 10%, натомість кількість замахів на вбивство збільшилася на 32,3% [15]. У цій країні немає конкретних стандартів, які визначали б вікові групи для дітей, підлітків і молоді. Зазвичай поділ відбувається так: дитинство («bambini/bambine» – хлопчики/дівчатка) з періодом від народження до 10 років (раннє, або «перше») дитинство – 0–6 років, «друге» дитинство – 6–10 років; передпідлітковий вік («ragazzi/ragazze» – підлітки «хлопчики/дівчатка») від 11-ти до 13 років; молодь (італійський термін «ragazzi/ragazze») від 14-ти до 17 років. Однак ця схема лише частково відповідає визначенню загального психологічного розвитку. Після ратифікації Конвенції ООН про права дитини (1989) Законом № 176/1999 Італія автоматично прийняла визначення дитини («fanciullo») як синонім неповнолітнього [16].

В Італії адміністративні органи в контексті кримінального провадження виконують освітню, профілактичну та виховну функції. Законодавство Італії передбачає використання інструментів для захисту неповнолітніх від негативного впливу антисоціальних груп і втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність. До таких інструментів належить контроль за поведінкою неповнолітнього. До системи суб'єктів, що задіяні в провадженні, належать: офіс державного прокурора при суді у справах неповнолітніх, який може втручатися як у цивільні, так і в кримінальні справи за участю неповнолітніх, ініціювати «адміністративні» заходи щодо неповнолітніх для перевиховання неповнолітнього; суд у справах неповнолітніх (судовий орган першої інстанції, спеціалізований і зі змішаним складом, тобто складається з професійних суддів і почесних суддів, функціонує як суд першої інстанції в усіх кримінальних і цивільних справах, а також в «адміністративних» справах щодо неповнолітніх для можливого застосування заходів превентивного характеру); апеляційний суд, державний прокурор, суддя для попереднього розслідування, суд у попередньому слуханні (колегіальний орган, до складу якого входять професійний суддя та двоє (один чоловік і одна жінка) почесних суддів; суд з нагляду (має юрисдикцію щодо осіб, засуджених за злочини, віком до 25 років); наглядовий суд (є колегіальним органом, до його складу входять два професійні та два почесні судді).

У кримінальному, цивільному й адміністративному провадженні рішення можуть приймати професійні та почесні судді (чоловік і жінка). Професійний суддя повинен мати магістерський рівень з кримінального права, а почесний суддя – бути об'єктом з питань захисту прав неповнолітніх, експертом з біології, психіатрії, кримінальної антропології, педагогіки або психології тощо.

Систему суб'єктів можна доповнити департаментом ювенальної юстиції. З огляду на адміністративно-територіальний устрій Республіки Італія, права та функції, які раніше належали департаменту, було делеговано регіонам і місцевим органам влади. У великих містах створено спеціальні поліцейські служби зі спеціальною підготовкою щодо роботи з неповнолітніми, залучають волонтерів, громадські організації, соціальні служби, Національну службу охорони здоров'я, батьків, учителів, медіаторів і фахівців з культурного посередництва [17].

Указом Президента Італії (1988 року) було сформовано диференційовану систему правосуддя з переходом неповнолітнього від об'єкта захисту до суб'єкта з певними правами, які потребують спеціального захисту. На першому місці, не залежно від стадії провадження, постають інтереси неповнолітнього, культурні й освітні потреби, що обумовлені єдиною метою – повернення суб'єкта до

нормального соціального життя. Права неповнолітнього відповідають Мінімальним стандартним правилам Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), від 29 листопада 1985 року. Загалом їх можна визначити як: захист від медіа, право затриманого неповнолітнього на чотириразове харчування; право на віросповідання; належний догляд, захист і всю індивідуальну допомогу на соціальному, освітньому, професійному, психологічному, медичному та фізичному рівнях, необхідних для їх віку, статі, особистості; право бути вислуханим під час будь-якої судової чи адміністративної процедури; гарантується правова допомога; право на безоплатну допомогу перекладача, якщо неповнолітній не розуміє мови, яку використовують у провадженні; гарантується право на утримання окремо від дорослих правопорушників; гарантується право на побачення з батьками; право бути поінформованим і висловлювати свою думку [17].

Висновки. З огляду на характеристики (Німеччини та Італії) можна визначити особливості щодо механізмів захисту прав неповнолітніх, зокрема: неповнолітні несуть відповідальність у межах кримінального й цивільного законодавства. У законодавстві Німеччини адміністративні правопорушення є різновидом кримінальних, які підпадають під дію загальних положень кримінального законодавства; батьки дитини можуть бути притягнуті до цивільної відповідальності за збитки, завдані деліктом дитини; основна ідея законодавців цих країн – «не перекладати» відповідальність неповнолітнього на батьків або опікунів, а зробити її спільною; статистика вчинених злочинів і правопорушень, вчинених неповнолітніми, є узагальненою і подається як статистика кримінальних злочинів, що унеможливує розуміння наявної кількості правопорушень, що вчиняють неповнолітні; серед поширених правопорушень, вчинених неповнолітніми, є: крадіжки, вуличні бійки, завдання тілесних ушкоджень, пограбування, умисні вбивства; у згаданих країнах немає конкретних стандартів, які визначали б вікові групи для дітей, підлітків і молоді (відповідальності можуть підлягати особи віком від 7-ми до 21 року); притягнення до відповідальності ґрунтується на тезі, що особа повинна «розуміти й воліти»; адміністративні органи в контексті провадження виконують освітню, профілактичну та виховну функції; до системи суб'єктів, що задіяні у провадженні за участю неповнолітнього правопорушника, відносять: уповноваженого з прав дитини, ювенальних прокурорів, суддів, захисників, слідчих, поліцейських служб зі спеціальною підготовкою щодо роботи з неповнолітніми, волонтерів, громадські організації, соціальні служби, служби охорони здоров'я, батьків, учителів, медіаторів і фахівців з культурного посередництва; з огляду на адміністративно-територіальний устрій кожної країни, повноваження можуть делегувати органам місцевого самоврядування; орган юстиції може здійснювати дискреційні повноваження, зважаючи на потреби неповнолітніх; в окремих адміністративних справах склад суддівської колегії може передбачати двох професійних суддів і двох почесних суддів [18, с. 251–252]. Слід констатувати, що Німеччина та Італія нормативно закріплюють пріоритет прав та законних інтересів неповнолітніх перед інтересами повнолітніх і державними інтересами. Враховуючи позитивний досвід проаналізованих країн та створення умов для реалізації принципу верховенства права в адміністративно-деліктних відносинах, пропонуємо під час розгляду та доопрацювання проекту Кодексу про адміністративні проступки внести зміни до Глави 3. «Принципи відповідальності за адміністративні проступки» та передбачити норму такого змісту: «У разі коли неповнолітній в силу свого віку та розумових здібностей, не може розуміти значення своїх дій та ймовірних наслідків його права можуть бути розширені у межах дії законів України та взятих на неї міжнародних зобов'язань».

ЛІТЕРАТУРА

1. Проект Кодексу про адміністративні проступки: текст. Номер, дата реєстрації: 11386 від 28.06.2024. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44507>
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Прийняття Верховна Рада УРСР; Кодекс України № 8073-X від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
3. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)§ 823 Schadensersatzpflicht. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_823.html.
4. Haftung von Minderjährigen. April 2019. URL: <https://www.fsm.de/wissen/a-bis-z/haftung-von-minderjaehrigen>.
5. Stimmt das wirklich? Eltern haften für ihre Kinder. URL: <https://www.ergo.de/de/rechtsportal/rechtsirrtum/eltern-haften-fuer-ihre-kinder>.
6. Häufigste Straftaten von Jugendlichen (14 bis 17 Jahre) in Deutschland im Jahr 2022 (Anzahl der strafatverdächtigen Jugendlichen bei den jeweiligen Straftaten/gruppen). URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1243223/umfrage/strafatverdaechtige-jugendlichen-in-deutschland-nach-strafat>.
7. Statistiken und Daten zur Jugendkriminalität in Deutschland. URL: <https://de.statista.com/themen/8074/jugendkriminalitaet-in-deutschland>.
8. Anzahl der rechtskräftig nach Jugendstrafrecht verurteilten Personen in Deutschland nach Art der Sanktion im Jahr 2021. Veröffentlicht von Anna-Sofie Turulski, 2024. URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1070686/umfrage/verurteilte-nach-jugendstrafrecht-in-deutschland-nach-art-der-sanktion>
9. Abschnitt 15 – Erzieherische Maßnahmen, Disziplinarverfahren. URL: <https://www.berlin.de/justizvollzug/service/recht/gesetze/jstvollzgbln/artikel.521153.php>.
10. Straftat unter 21 begangen? Wir verteidigen Sie! URL: https://www.muenchner-strafverteidiger.de/jugendstrafrecht/?gad_source=1&gclid=CjwKCAiA0bWvBhBJEiwAtEsoW0YciukErf7-yaMTy85x5vOvtyYAwoSiDincjTCX02V4-H828cOp5hoCWoyQAvD_BwE.
11. Сита Є. М., Бабська І. М. Дослідження адміністративної системи Італії. *ECONOMICS: time realities*. 2020. № 3 (49). С. 55–60. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2020/No3/55.pdf>.
12. La responsabilità civile del genitore per l'illecito del minore (artt. 2047 e 2048 c.c.). 22 APRILE 2021. Numero speciale Malaeducazione e responsabilità dei genitori di Giampaolo Miotto. URL: [https://www.avvocatipersonefamiglie.it/notizie/numero-speciale-malaeducazione-e-responsabilita-la-responsabilita-civile-del-genitore-per-l%E2%80%99illecito-del-minore-\(artt.-2047-e-2048-c.c.\)](https://www.avvocatipersonefamiglie.it/notizie/numero-speciale-malaeducazione-e-responsabilita-la-responsabilita-civile-del-genitore-per-l%E2%80%99illecito-del-minore-(artt.-2047-e-2048-c.c.)).
13. I diritti del minore. Wolters Kluwer Italia. Pubblicato il 25/06/2020. URL: <https://www.altalex.com/guide/diritti-minore#par1>.
14. Responsabilità civile e penale dei figli: ricade sui genitori? Di Marilena Maioli. Mar 18, 2019. URL: <http://www.marilenaMaioli.com/2019/03/18/responsabilita-civile-e-penale-dei-figli-ricade-sui-genitori>.
15. Minori, reati in aumento di oltre il 15% dal 2010 a oggi. Allarme sull'uso dei social. 10 nov 2023. URL: <https://tg24.sky.it/cronaca/2023/11/10/criminalita-minorile-reati-italia>.
16. Tutela dei bambini e dei giovani in Italia. URL: <https://www.protection-of-minors.eu/de/country/IT>.
17. Il sistema di giustizia minorile e il minore autore di reato. URL: https://www.giustizia.it/giustizia/it/mg_1_12_1.page?facetNode_1=4_55&contentId=SPS973590&previousPage=mg_1_12#.
18. Дубіна О.М. Правові механізми захисту прав неповнолітніх у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: дис. ... д. філософ: 081. Національна академія внутрішніх справ, Київ 2024, 319 с. URL: <https://elar.naiu.kiev.ua/items/3d6a0896-e508-402c-a800-a10e452bf888>